

Стадії політичного процесу Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський,
аспірант Міжрегіональної академії
управління персоналом

Науково-теоретичний підхід до аналізу будь-якого складного явища, говорив свого часу Г. Гегель, передбачає обов'язкове звернення до таких двох аспектів, як сутність досліджуваного явища та форма його перебігу чи реалізації. Ця гегелівська настанова багато важить і в сфері політологічних студій, коли предметом дослідження стає політика – комплексне й багатогранне явище.

Немає нічого дивного в тому, що, поряд з вивчення політичних систем, сутності, джерел та форм здійснення влади в суспільстві, практично жодна ґрунтовна наукова робота загальнополітологічного характеру не оминає увагою проблематики політичного процесу, який завжди пов'язується з формуванням і розвитком усієї сфери політичних відносин. Справді, як демонструє Ф. Рудич, практично кожен з представлених на сьогодні способів аналізу політичної системи (не має значення, йдеться про соціологічну, правову чи інституційну інтерпретацію цього поняття) розглядає її як сукупність певних динамічних властивостей [1], що надає особливої ваги дослідженню процесуальних аспектів існування політичних систем.

Проте, окреслюючи політичний процес як послідовно впорядковану сукупність цілеспрямованих політичних дій, ми тим самим залучаємо до його опису певну стадійну модель, яка дозволяє виділяти в ньому не тільки різні етапи, але й структурувати їх так, щоб продемонструвати їхній внутрішній зв'язок та взаємозалежність. Отже, дослідження та характеристика стадій політичного процесу є одним з базових завдань, які постають як перед політичною наукою в цілому, так і перед будь-якою окремою політичною теорією, що претендує на загальнонауковий статус.

По суті, можна виділити кілька способів класифікації стадій політичного процесу (чому серйозно сприяли ґрунтовні дослідження як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців у галузі політичної теорії). Однак,

Стадії політичного процесу.

Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський

перш ніж переходити до їх безпосереднього вивчення і висвітлення, варто внести певну термінологічну однозначність і з'ясувати, що саме мається на увазі, коли стосовно політичного процесу вживається такий термін, як **стадія**. Справа в тому, що, виходячи з філософського розуміння поняття процесу (від лат. **processus** – просування), можемо визначити політичний процес як “закономірну і послідовну зміну політичних явищ” [2].

Якщо так, то тоді маємо визнати й те, що політичний процес реалізується як сукупність взаємопов'язаних, структурно самостійних фаз, які мають свою визначеність і специфічні властивості. Такі фази і визначаються поняттям стадії політичного процесу. Інакше кажучи, кожна з них має свою мету і властиві лише їй риси, але, взяті разом, вони утворюють єдину послідовність, спрямовану на реалізацію загальних цілей, що формуються в політичній системі. До речі, на цей специфічний процесуальний характер функціонування політичної системи (коли кожен з етапів її діяльності може розглядатися як самостійний, але при цьому всі вони є підпорядкованими настанові на реалізацію тієї чи іншої спільної мети) звертає увагу І. Гладуняк, коли, описуючи історико-політологічні аспекти дослідження політичних систем (починаючи від Аристотеля і закінчуючи теорією Ш. Монтеск'є [3]), вказує, що політичний процес завжди постає як цілісне явище, оскільки ця цілісність ґрунтується на єдності самої політичної системи.

Отже, одним з найпоширеніших підходів до визначення стадій політичного процесу є той, що розглядає їх як послідовну зміну, котра відбувається в ході формування та взаємодії елементів політичної системи. Відповідно до чого політичний процес структурується як сукупність таких етапів: а) конституювання політичної системи; б) відтворення основних ознак та елементів політичної системи; в) розробка, прийняття і виконання політико-управлінських рішень; г) контроль за функціонуванням і напрямками розвитку політичної системи.

В дещо модифікованому вигляді цю модель презентує Д. Зеркін. Для нього суто структурний аспект перебігу політичного процесу має поєднуватися з історичним аспектом. Тому він виділяє такі стадії політичного процесу, як: інституціоналізація та конституювання конкретної політичної системи, функціонування і розвиток (реформування і модернізація) політичної системи, деградація політичної системи [4].

Хоча, визнаючи доцільність виокремлення перелічених етапів, дослідники по-різному оцінюють їх значущість. На думку автора, основна різниця між представленими в межах цього підходу інтерпретаціями політичного процесу полягає у специфіці розуміння першого етапу, тобто стадії “конституювання політичної системи”. Справа в тому, що конституювання політичної системи як таке може бути репрезентоване, з одного боку, як певний “одноразовий” акт (коли поняття

“конституювання” вважається тотожним поняттю “конституціонування”, що означає “установлення” чи “встановлення”), а з іншого – як постійно триваючий процес зміни політичної системи в цілому.

Відповідно до цього утворюються й дві моделі перебігу політичного процесу. Перша з них являє собою зразок типової дискретної моделі, коли після утворення певної політичної системи (демократичної, авторитарної чи тоталітарної) три наступні фази політичного процесу йдуть одна за одною по мірі визначення і реалізації політичних завдань. Інша модель розглядає три останні етапи політичного процесу (“б”, “в” та “г”) лише як прояви постійно триваючого конституювання політичної системи. Тобто, у першому випадку конституювання політичної системи розглядається лише як необхідна і найзагальніша умова політичного процесу, а в другому – як інтегральний чинник всього політичного процесу, який реалізується на всіх без винятку стадіях.

Хоча в сучасній політичній науці можна зустріти і прямо протилежний підхід до визначення стадій, який засновується на тому, що ключовим моментом будь-якого політичного процесу – і, відповідно, його центральною стадією – є прийняття політичного рішення. Тому прибічники цієї класифікації стадій політичного процесу фактично обґрунтовують двочленну теоретичну модель, коли весь політичний процес розпадається на дві основні фази (чи два основні етапи), якими є: а) підготовчий процес (нагромадження та переробка інформації про стан тієї чи іншої системи, того чи іншого об’єкту, відносно якого приймається політичне рішення [5]), і б) процес реалізації прийнятих політичних рішень (який включає в себе організацію виконання рішень; перевірку досягнення мети і якості виконання рішень; виявлення допущених відхилень; коригування змісту і методів діяльності системи державних органів та правових норм; перевірку, пов’язану з оцінкою реального впливу політичних інститутів і норм на хід політичних процесів) [6].

Безумовно, така методологія дослідження політичного процесу дозволяє зняти проблему його загальної структуризації та визначення його основних (чи найважливіших) стадій. Але водночас не можна не вказати й на ряд суттєвих вад зазначеного підходу. На нашу думку, головна з них полягає в тому, що така модель стадій політичного процесу дещо розриває зв’язок, який існує між поняттями “політичного процесу” і “політичної системи”, оскільки такі суттєві для розвитку політичної системи моменти, як її конституювання, трансформація, відтворення базових компонентів та інститутів, розчиняються в незліченній кількості політичних рішень і не можуть бути представлені на теоретичному рівні як цілісні процеси. Таке ж зауваження можна адресувати й тим науковцям, які, обґрунтовуючи доцільність введення в ужиток загального поняття політичного процесу, тлумачать його як сукупність окремих політичних кампаній, що проводяться суб’єктами політичного процесу з метою

Стадії політичного процесу.

Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський

реалізації своїх стратегічних і тактичних цілей. Справді, такі дії суттєво впливають на політичне життя суспільства, сприяють вирішенню актуальних проблем тощо. Однак замикання поняття політичного процесу на таких політичних кампаніях (незалежно від того, йдеться про вивірнення політичного курсу, чи реалізацію окремих програм політичного, соціально-економічного, культурного розвитку, чи будь-що інше) неминуче призводить до того, що на загальному науково-теоретичному рівні ми маємо справу не стільки з “політичним процесом”, скільки з “політичними процесами”.

Тому, прагнучи надати цілісної характеристики стадіям політичного процесу, а також основним політико-правовим чинникам, які супроводжують реалізацію кожної з них, варто все ж розпочинати не з поняття політичного рішення, а з такого першопочаткового факту, яким є формування політичної системи. Маємо на увазі насамперед діяльність певної спільноти людей, спрямовану на інтеграцію їх спільних інтересів навколо визначеної цілі, яка досягається в ході діяльності політичних інститутів (центральним з яких є держава чи, точніше, інститут державної влади).

В класичних історико-політологічних працях цей процес асоціюється переважно з виникненням держави, утворенням громадянського суспільства (як організованої системи інтересів окремих громадян та їх груп, що діють самостійно і в межах закону [7]) і становленням апарату державної влади. Так, говорячи про перехід від природного типу існування людської спільноти до політичної, а також про започаткування того, що може бути окреслено поняттям “політичний процес”, Т. Гоббс вказує на пошук такої влади, яка б “була спроможна захистити спільноту від зовнішніх ворогів та від несправедливості, яку люди можуть чинити одне одному” [8]. При цьому результатом цього пошуку стає не лише утворення держави (адже тільки нею не може бути вичерпано зміст політичної системи), але й укладання загальної угоди щодо прав і обов’язків, які бере на себе ця держава – з одного боку, і окремі громадяни та їх групи – з іншого.

Думки про зближення процесів формування політичної системи та становлення державної влади знаходимо й у трактаті Ж.-Ж. Руссо “Про суспільний договір чи принципи політичного права”. Зокрема, пишучи про перехід від природного стану до політичного, він наголошує, що саме завдяки утворенню держави природний інстинкт замінюється в людині інстинктом справедливості [9]. В результаті, разом із формуванням держави та конституюванням політичної системи, відбувається впорядкування тих суспільних зв’язків, які вже не можуть підтримуватися в природному стані, і порушення яких може призвести до знищення самої спільноти.

Що ж до сучасних політологічних досліджень, то під формуванням

політичної системи мається на увазі таке впорядкування суспільних зв'язків, результатом якого є розв'язання соціальних конфліктів і створення умов для стабільного, прогнозованого розвитку суспільства, а також проведення заходів, спрямованих на легітимізацію політичної системи [10]. При цьому одним з вирішальних елементів стадії конституювання політичної системи є її легітимізація, яка відбувається шляхом законодавчого закріплення основних правових норм, що відбивають базові принципи організації й функціонування політичних систем. Як правило, з огляду на їх важливість, ці законодавчі норми фіксуються на рівні конституцій і входять до їх перших розділів. Наприклад, у Розділі I "Загальні засади" Конституції України перелічено такі положення щодо розвитку політичної системи України, як: а) Україна є демократична, соціальна, правова держава (Стаття 1); б) права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (Стаття 3); в) державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (Стаття 6); г) в Україні визнається й діє принцип верховенства права (Стаття 8) [11] тощо.

Те ж саме можна продемонструвати й звертаючись до конституцій інших держав. Скажімо, в Конституції Іспанії вступний розділ містить такі важливі для конституювання політичної системи цієї країни положення: а) Іспанія конститується як правова демократична соціальна держава, що проголошує вищими цінностями свого правопорядку справедливість, рівність і політичний плюралізм (Стаття 1); б) політичні партії, відповідно до принципу політичного плюралізму, конкурують в процесі формування й вираження волі народу і є основним інструментом участі в політичному житті (Стаття 6); в) громадяни та органи державної влади повинні дотримуватися Конституції і закону (Стаття 9) [12] і т. д. Закріплення основоположних принципів формування політичної системи знаходимо і в Конституції Португалії: а) Португалія – це суверенна Республіка, заснована на повазі до особи і народному волевиявленні, яка ставить своєю метою побудову вільного, справедливого і солідарного суспільства (Стаття 1); б) Португальська Республіка – демократична правова держава, заснована на народному суверенітеті, багатоманітності демократичних думок і демократичному політичному плюралізмі, на повазі і на гарантіях реалізації основних прав і свобод, на поділі влади й взаємозалежності гілок влади (Стаття 2); в) основним завданням держави є гарантія національної незалежності і створення політичних, економічних, соціальних та культурних умов, які б сприяли цій меті (Стаття 9) [13] тощо.

Таким чином, формування політичної системи як перша стадія політичного процесу завжди тісно пов'язане із законодавчим і (безпосередньо) конституційним процесом. У цьому плані важко не погодитися з авторами, які, аналізуючи цю стадію політичного процесу, вказують на її тісний зв'язок з правовим процесом, коли право закріплює

Стадії політичного процесу.

Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський

політичну владу, цементує політичну систему, аби в подальшому вона була здатна ефективно керувати соціально-економічними процесами, регулювати політичні відносини, боротися з негативними явищами в суспільному житті [14].

Хоча наведене положення жодним чином не означає, що всі інші стадії політичного процесу не є зв'язаними з правом (адже як прийняття політичних рішень, так і політичний контроль – коли йдеться про правову державу – завжди відбуваються в межах чітко встановлених законодавчих норм і не можуть порушувати базові права й цінності, покладені в основу функціонування політичної системи). В даному випадку йдеться тільки про те, що на цій стадії політичного процесу розвиток політичної і правової сфер відбувається паралельно, і саме державне право створюється як відбиток цінностей, покладених в основу діяльності політичної системи (адже це можуть бути як демократичні цінності свободи, справедливості та рівності, так і типові авторитарні цінності, для яких основою всього виступає необмежена і безконтрольна державна влада та її безумовний авторитет).

Наступною важливою стадією політичного процесу є стадія відтворення основних компонентів та ознак політичної системи. Навряд чи зараз є сенс доводити її органічний зв'язок зі згаданою проаналізованою стадією, оскільки це впливає з самого поняття політичної системи, яка повинна не просто бути утвореною, але й водночас бути спроможною підтримувати власне існування та свою внутрішню стабільність. На цій стадії політичного процесу особливого значення набуває чинник впорядкування діяльності політичних і правових інститутів, налагодження їх взаємодії у перебігу політичних подій. Щоб зрозуміти специфіку цієї стадії, найкраще звернутися до будь-якого конкретного прикладу політичної системи. Скажімо, у випадку дослідження політичної системи демократичного типу, ми вказуємо, що її базовими інститутами є: вибори, народні референдуми, поділ державної влади, політичні партії, незалежні засоби масової інформації, пріоритет прав людини і громадянина тощо. На відміну від першої стадії (конституювання), на якій важливо закласти основи функціонування кожного з перелічених політичних інститутів, на другому етапі наголос робиться вже на тому, яким чином ці інститути взаємодіють з іншими, та щоб їх функціонування не суперечило принципам, закладеним на першій стадії політичного процесу.

Для прикладу можна звернутися до такого інституту, як вибори (його важливість для демократичної політичної системи пояснюється тим, що завдяки йому реалізується принцип народного представництва, який Д. Міл окреслив як основу будь-якого “доброго” народного врядування [16]). Справді, інституціоналізація принципу народного представництва відбувається ще на першій стадії політичного процесу, коли конституційна легалізація демократичних виборів набуває свого виразу в закріпленні

таких фундаментальних принципів демократичного виборчого права, як рівність, вільність, загальність і таємність голосування. До речі, про те, що ці принципи складають серцевину сучасного демократичного виборчого права, пише і М. Цвік [16]. Інколи, правда, серед цих чотирьох принципів виділяють один, центральний. Такої думки дотримується, зокрема, Р. Даль, для якого таким центральним і водночас визначальним принципом демократичних виборів є принцип рівності, витлумачений як “рівна можливість для членів спільноти брати участь у прийнятті рішень щодо політики всієї асоціації при однаковій силі голосів усіх учасників виборчого процесу” [17].

Однак, крім конституційного встановлення цих принципів, існування політичної системи передбачає ще й їх реалізацію, чи точніше – забезпечення їх реалізації, яке складає зміст другої стадії політичного процесу. На цій стадії відбувається відтворення основоположних принципів, що конституують зміст окремих політико-правових інститутів. Це відтворення відбувається шляхом безпосередньої реалізації в державно-правовому та суспільно-політичному житті конституційних приписів щодо функціонування окремих політико-правових інститутів. Більше того, аналіз цієї стадії дозволяє доволі чітко виокремити два аспекти її дослідження. З одного боку, це суто політологічний аналіз. У даному випадку маємо на увазі те, що кожен з інститутів політичної системи повинен взаємодіяти з іншими таким чином, аби їхні зв'язки залишалися стабільними, прогнозованими і, головне, такими, якими вони мають бути відповідно до моделі політичної системи, покладеної в основу її конституювання.

З іншого ж боку, це, так би мовити, не стільки чисто політологічний, а радше політико-правовий аналіз. У даному випадку йдеться про те, що відтворення інститутів політичної системи, а також реалізація загальних принципів, які покладаються в основу їх функціонування, завжди відбувається на основі чинної в державі законодавчої бази. Тобто на даній стадії політичного процесу право, як відзначає В. Лазарев, перетворюється на нормативну основу функціонування всіх елементів політичної системи [18].

Щоби продемонструвати, в якій спосіб загальні принципи функціонування і відтворення інститутів політичної системи, закладені на першій стадії політичного процесу, набувають свого виразу в чинному законодавстві, можна продовжити розгляд інституту виборів.

Справді, якщо на конституційному рівні (тобто на першій стадії політичного процесу, якою є конституювання політичної системи) зустрічаємо тільки перелік та загальне визначення цих принципів, то в окремих законах знаходимо вже норми, які надають їм правової конкретності та політичної реальності. Зокрема, в статтях 2 – 10 Закону України “Про вибори народних депутатів України” від 18 жовтня 2001

Стадії політичного процесу.

Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський

знаходимо не лише чітку юридичну дефініцію таких принципів проведення виборів, як загальність, рівність, таємність, особистісність голосування, але й безпосереднє визначення: а) **засад виборчого процесу** (законність та заборона незаконного втручання будь-кого у виборчий процес; політичний плюралізм (багатопартійність); гласність і відкритість виборчого процесу; рівність прав партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу; рівність усіх кандидатів у депутати; свобода передвиборчої агітації, рівні можливості доступу до засобів масової інформації; неупередженість до партій (блоків), кандидатів у депутати з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб та керівників підприємств, установ і організацій); б) **основних етапів виборчого процесу** (складання списків виборців; утворення одномандатних округів; утворення виборчих дільниць; утворення виборчих комісій; висування та реєстрація кандидатів у депутати, включених до виборчих списків партій (блоків) у багатомандатному окрузі, та кандидатів у депутати в одномандатних округах; проведення передвиборчої агітації; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів; реєстрація обраних депутатів).

При цьому особливу увагу варто зосередити на тому, що в ході відтворення базових компонентів політичної системи відтворюються ще й загальні її ознаки. Аби пояснити важливість цієї тези, згадаймо, що політичні системи не є своєрідними “законсервованими” політико-правовими утвореннями, які після закінчення першого етапу продовжують існувати у своєму первинному вигляді і зберігати “первинну форму”. Зовсім ні. Політичні системи змінюються, змінюються і їх складові елементи. Однак головною метою будь-якої політичної системи є пошук такої політичної стратегії розвитку, яка б дозволила їй залишатися стабільною і не змінювати свого типу. Стосовно демократичної політичної системи це означає, що, попри будь-які зміни в суспільстві та суспільних відносинах, а також в функціонуванні основних політико-правових інститутів, вона має зберігати свою демократичну сутність і форму. Саме тому цінність процесу відтворення елементів (інститутів) політичної системи полягає не стільки в тому, аби вони підтримували власне існування, але в тому, щоб у ході їх відтворення відбувалось відтворення основних ознак, які виступають основою загальної класифікації політичних систем. Інакше кажучи, важливість проведення демократичних виборів обумовлюється, перш за все, тим, що тільки у цьому випадку політична система, де відбувається виборчий процес, може бути окреслена як демократична.

Третьою структурною стадією політичного процесу, якій має бути приділено серйозну наукову увагу, є прийняття і виконання політичних, чи, як їх ще називають, політико-управлінських рішень. Нині з усіх стадій

політичного процесу ця стадія є найбільш дослідженою (тому зараз ми зазначимо лише найважливіші моменти, які її стосуються).

Тут слід послатися не лише на змістовні розробки в галузі політичної теорії, але й на цікаві дослідження вітчизняних та зарубіжних юристів. Стосовно політичної теорії, необхідно відзначити, що стадія прийняття політичних рішень трактується, як правило, у формі послідовності дій політичних суб'єктів, які реалізуються в такому порядку: виявлення та визначення політичної проблеми (завдання); аналіз умов і можливостей його розв'язання; формування "дерева цілей" і визначення серед них першочергових; вибір можливих альтернативних варіантів дій щодо їх реалізації у відповідності до принципів, цінностей і норм, прийнятих даним політичним суб'єктом; аналіз альтернатив з точки зору можливих ускладнень практичного здійснення політичних рішень; вибір оптимального сценарію політичних дій і відповідних засобів. Причому стадія прийняття політичних рішень може досліджуватися з двох точок зору. По-перше, це нормативістський підхід, коли процес визначається як раціональний вибір політичних цілей в складних (чи проблемних) ситуаціях. А, по-друге, це біхевіористська теорія, яка розглядає процес прийняття політичних рішень як специфічний тип взаємодії політичних суб'єктів, орієнтованої на досягнення тих чи інших політичних цілей.

Що ж до вивчення стадії прийняття політичних рішень в юридичній науці, то тут наголос робиться насамперед на проблемі правового регулювання політичного управління, здійснюваного органами державної влади. Так, скажімо, В. Козабенко вважає, що основними напрямками правового забезпечення ефективного процесу прийняття політико-управлінських рішень має бути: розробка правових механізмів реалізації державної політики, встановлення правових основ економічної, соціальної, господарської діяльності, створення нормативної бази для ефективного управління, забезпечення і реалізація прав та обов'язків суб'єктів управління, здійснення державного контролю і нагляду за реалізацією належного перебігу процесу прийняття управлінських рішень [19].

І, нарешті, останньою важливою структурною стадією політичного процесу є контроль за функціонуванням і напрямками розвитку політичної системи. В цьому контексті варто вказати, що зазначений контроль здійснюється не лише спеціально уповноваженими органами державної влади, але й окремими громадянами та їх організаціями, які складають основу громадянського суспільства. До речі, у якості однієї з форм такого контролю з боку громадян може розглядатися аналізований у цій статті інститут виборів, коли, висловлюючи свою підтримку тій чи іншій політичній програмі (незалежно від того, носієм її є політична партія чи окремий депутат), виборці вказують на бажаний для них напрямок подальшого розвитку як системи державної влади, так і політичної системи в цілому.

**Стадії політичного процесу.
Політико-правові основи класифікації**

Анатолій Волинський

Отже, висвітливши найважливіші з погляду автора політико-правові проблеми визначення стадій політичного процесу та їх класифікації, **результати проведеного аналізу можна підсумувати в таких положеннях:**

1. Одним з найчастіше застосовуваних методів, що використовуються політологічною наукою для визначення стадій політичного процесу, є метод його структурного аналізу. У цьому випадку політичний процес тлумачиться як зовнішній вираз будь-яких дій політичного, а також політико-правового характеру, спрямованих на конституювання та відтворення політичної системи суспільства. Причому таке розуміння стадій політичного процесу завдяки цьому поняттю дозволяє описати не лише функціонування державної влади (адже у випадку, коли політичний процес редукується тільки до процесу прийняття і реалізації політичних рішень, ми маємо справу лише з державною активністю чи точніше – діями органів державної влади, наділених відповідним колом правової компетенції і політичних повноважень), але й всю політичну систему в цілому, включаючи політичну активність тих інститутів, які не є складовими системи державної влади.

2. Паралельно з застосуванням класифікаційної моделі виділення стадій політичного процесу, яка ґрунтується на тлумаченні політичного процесу як відображення станів політичної системи в ході реалізації нею своїх основних функцій, ми можемо водночас залучити критерій якісної оцінки стану політичної системи. В цьому сенсі можемо виділити такі три стадії політичного процесу, як: а) відтворення вже існуючих соціально-політичних зв'язків (доволі часто в сучасній політологічній науці цю стадію визначають поняттям “стадії нормального розвитку”); б) реагування на зміни у соціальному середовищі (ця стадія виявляє свою сутність в сукупності реформаційних, модернізаційних та адаптаційних політичних процесів, всебічне дослідження яких представлено у розвідках В. Горбатенка [20]); в) руйнація політичної системи, коли, за словами Д. Істона, кількість вхідних даних значно перевищує можливий потенціал реагування політичної системи. Але, на думку автора, така класифікація стадій політичного процесу набуває свого методологічного значення лише у поєднанні з першою класифікаційною моделлю, оскільки у разі застосування таких показників, як відтворення, розвиток та занепад, йдеться не стільки про стадії політичної системи, скільки про її якісні стани, чи, точніше, про визначення основних тенденцій її розвитку.

3. Сучасна політична наука виходить з того, що політичний процес може розглядатися принаймні в двох теоретичних аспектах: а) як універсальний спосіб існування політичних систем (в цьому сенсі йдеться про загальні властивості та логіку розвитку політичних систем певного типу, які й обумовлюють стадії політичного процесу); б) як форму реалізації конкретних політичних дій. В останньому випадку політичний процес вже

втрачає свої універсальні властивості і стає лише відображенням сукупності тих чи інших політичних дій, спрямованих на досягнення найрізноманітніших політичних цілей. Зрозуміло, що суцільна редукція політичного процесу виключно до цього другого аспекту його теоретичного аналізу значно звужує можливості розбудови теоретичних узагальнень і, відповідно, створення єдиної, цілісної та логічно несуперечливої моделі стадій політичного процесу.

Зроблені висновки, природно, не охоплюють всіх тих складних політичних і правових проблем, які постають в ході дослідження стадій політичного процесу. Це спроба пригорнути більше уваги політологів та юристів до вивчення сутності політичного процесу та специфіки його перебігу. Адже цілий ряд ґрунтовних розвідок, присвячених вивченню проблематики політичних систем, на наше переконання, має бути доповнений не менш змістовним дослідженням поняття політичного процесу та його стадій.

Література:

1. Рудич Ф. М. Політологія. - К., 2000. - С. 52 – 53.
2. Философский словарь. (Под ред. И. Т. Фролова). - М., 1991. - С. 373.
3. Гладуняк І. В. Историко-політологічні аспекти дослідження і класифікації політичних систем. // Держава і право. - К. - 2000. - № 8. - С. 474 – 478.
4. Зеркин Д. П. Основы политологии. - Ростов н/Д., 1999. - С. 439.
5. Политология. Наука о политике. (Под ред. В. П. Андрущенко, Н. И. Горлача). - К., Х., 1998. - С. 391.
6. Політологія. (За ред. О. І. Семківа). - Львів, 1993. - С. 335 – 336.
7. Теория государства и права. (Под ред. В. К. Бабаева). - М., 2002. - С. 155.
8. Гоббс Т. Левиафан. - М., 2001. - С. 119.
9. Руссо Ж. Ж. Об общественном договоре. Трактаты. - М., 1998. - С. 212.
10. Політологія: історія та методологія. (За ред. Ф. М. Кирилюка). - К., 2000. - С. 356.
11. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червн. 1996 р. - К., 1997. - С. 4 – 5.
12. Конституции государств Европы: в 3-х т. (Под ред. Л. А. Окунькова). - М., 2001. - С. 50 – 51.
13. Там само. - С. 749 – 750.
14. Бандурка О. М., Греченко В. А. Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть. - Х., 2000. - С. 18.
15. Міл Д. С. Про свободу: Есе. - К., 2001. - С. 166 – 167.
16. Конституційне право України. (За ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики). - К., 1999. - С. 152 – 154.

Стадії політичного процесу.
Політико-правові основи класифікації

Анатолій Волинський

17. **Даль Р.** О демократии. - М., 2000. - С. 41.
18. Теория права и государства. (под ред. В. В. Лазарева). - М., 2001. - С. 81.
19. Государственное управление: основы теории и организации. (под ред. В. А. Козабенко). - М., 2002. - Т. 2. - С. 61.
20. **Горбатенко В. П.** Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть. - К., 1999. - С. 12 – 21.